

Olga Nadskakuła-Kaczmarczyk

Od „suwerennej demokracji” do twardego autorytaryzmu – wzmacnianie roli ośrodka kremlowskiego w Federacji Rosyjskiej¹

SŁOWA KLUCZOWE:

system polityczny, Rosja, autorytaryzm, demokracja, totalitaryzm

„Władza w Rosji to coś więcej niż władza” – powiedział mi profesor Państwowego Uniwersytetu im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Ilja Tarasov, w trakcie wywiadu przeprowadzonego w ramach stażu naukowego w tamtejszym ośrodku akademickim. Rozwijając swoją myśl profesor zaznaczył, że w walce o władzę w Rosji, o jej utrzymanie w rękach obecnej elity kremlowskiej, chodzi nie tylko o możliwość rządzenia krajem, ale również o przywileje finansowe oraz (lub może przede wszystkim) o wolność. Tej ostatniej bowiem pozbawiona byłaby dotychczasowa elita, gdyby nastąpiła zmiana systemu, którego symbolem jest Władimir Putin.

Owa rozszerzona definicja pojęcia władzy w Rosji pozwoli ukierunkować perspektywę spojrzenia na kwestię systemu rosyjskiego.

Suwerenna (nie)demokracja

Celowo tytuł artykułu zakłada rozwój reżimu w Rosji. Pytaniem jest jednak, czy faktycznie punktem wyjścia była demokracja, choćby i suwerenna. Odpowiedź musi być przecząca. Termin ten wypromowany został

¹ Artykuł przygotowywany w ramach projektu Narodowego Centrum Nauki „Opozycja niesystemowa w Rosji – rola i znaczenie w rosyjskiej polityce wewnętrznej”. Numer projektu 2014/13/D/HS5/00637.

w 2006 roku przez zastępcę administracji prezydenta Władysława Surkowa i miał oznaczać sprzeciw wobec urządzania świata według jednego demokratycznego scenariusza i narzucania Rosji konieczności wprowadzania zachodnich standardów rozwoju. Tym samym, Surkow wskazał na różnicę między suwerenną a niesuwerenną, czyli narzuconą przez Zachód formą demokracji w Rosji. Myślenie apologetów „suwerennej demokracji” można streścić następująco: demokracja nigdzie nie jest ustrojem „czystej wody” – na jej ostateczny kształt wpływają czynniki kulturowe, tradycja, historyczne doświadczenia, dlatego oskarżenia, że obraz demokracji w Rosji jest daleki od ideału, wydają się bezpodstawne. Zachód powinien zrozumieć, że futurologiczna wizja Fukuyamy z *Końca historii* o tym, że po zakończeniu zimnej wojny staniemy się „świadkami uniwersalizacji zachodniej liberalnej demokracji jako finalnej formy rządów ludzkości”² nie ma szansy na realizację przynajmniej w rzeczywistości rosyjskiej. Rosja nie godzi się na to, by być biernym obiektem implementacji zachodnich idei. Zachodnie nawoływania skierowane do Rosji, by ta podążyła drogą zachodnich demokracji są, zdaniem rosyjskiego politologa Aleksieja Czadajewa, „nową wyprawą krzyżową przeciw Rosji”, prowadzoną przez Zachód. Krucjatę tę wspierają w Rosji agenci obcych wpływów – rodzimi liberałowie, obrońcy praw człowieka, mniejszości narodowe³.

O problemach z możliwością akceptacji przez społeczeństwo rosyjskie demokratycznych wartości mówił na początku kadencji Dymitra Miedwiediewa rosyjski dziennikarz Maksym Szewczenko: „*Na Zachodzie demokracja pojawiła się w momencie, gdy społeczeństwo było gotowe do realizacji określonych procedur. Jeśli natomiast obowiązują procedury demokratyczne, a społeczeństwo nie potrafi sprostać ich wdrażaniu, demokracja staje się narzędziem panowania biurokracji. Do tego właśnie doszło w Rosji. Demokracja stała się fasadą, za którą realną władzę zaczęły sprawować grupy oligarchiczne bądź biurokratyczne. Można to było obserwować od roku 1993 – od momentu gdy prezydent Jelcyn dokonał zbrojnego rozwiązania parlamentu. Ale już w trakcie tamtych dramatycznych wydarzeń widać było, że entuzjazm narodu opadł. Jeśli nie ma ukształtowanych instytucji politycznych i społecznych, to i demokracja nie funkcjonuje. Można oczywiście krytykować władzę za brak demokratycznych procedur, ale jeśli tak naprawdę nikt nie jest gotowy ich realizować, taka krytyka jest całkowicie jałowa*”⁴.

² А.И. Уткин, П. Лукин, *Россия и Запад: общность или отчуждение?*, Москва 1995, s. 532.

³ А. Чадаев, *Путин. Его идеология*, Москва 2006, s. 43.

⁴ Miedwiediew szansą oligarchów, Filip Mechmes rozmawia z Maksymem Szewczenko, <http://www.newsweek.pl/miedwiediew-szansa-oligarchow,44157,1,1.html>, 9.10.2015.

I kiedy priorytetem demokracji amerykańskiej jest wolność, europejskiej – równość, to fundamentalną zasadą demokracji rosyjskiej jest bezpieczeństwo. Głównym więc celem „demokracji suwerennej” jest obrona nie tyle praw jednostki, ile suwerenności państwa. W istocie chodzi o to, by przeciwdziałać możliwym naciskom społecznym „od dołu” i międzynarodowym naciskom „od góry”, które mogłyby doprowadzić do „kolorowej” rewolucji podobnej do tych, które miały miejsce na Ukrainie i w Gruzji⁵.

Użyty w formule Surkowa przymiotnik „suwerenna” nie mógł jednak zmylić żadnego politologa, ponieważ znawca teorii reżimów nie mógłby uznać systemu rosyjskiego za nowy rodzaj demokracji. Należy jednak zastanowić się, dlaczego Rosji zależało na przedstawieniu systemu rosyjskiego jako demokracji. W tym miejscu warto odwołać się do prac Larry’ego Diamonda. W swych tekstach próbował usystematyzować reżimy hybrydalne – produkt współczesnego świata. Są to reżimy formalnie akceptujące demokrację, ale sięgające do autorytarnych procedur i narzędzi. Swój artykuł z 2002 roku „*Thinking about Hybrid Regimes*” rozpoczyna od refleksji nad terminem pseudodemokracja, które to zjawisko jest pochodną postrzegania demokracji za niezwykle atrakcyjną i pożądaną przez wspólnotę międzynarodową formę rządów⁶. Zewnętrzna atrakcyjność demokracji prowadzi do sytuacji tworzenia wirtualnych demokracji, podczas gdy rzeczywiste oblicze reżimów bywa maskowane. Tendencja ta pokazuje również, jak bardzo elity chcą utrzymywać sztuczne przekonanie o demokratyczności reżimu w którym funkcjonują i nie wahają się inwestować środków w choćby formalne urzeczywistnienie demokracji⁷.

Larry Diamond, podobnie jak inni autorzy, za kryterium rozróżniającego między demokracją i niedemokracją uznał wybory, ale przyglądał się im nie tylko przez pryzmat formalnych parametrów, ale wymieniał inne kluczowe czynniki, takie jak kwestia obliczania głosów, czy możliwość prowadzenia kampanii przez opozycję.

L. Diamond zauważył, że wybory są wolne jeśli⁸:

- bariery dla wejścia na scenę polityczną są małe;
- kandydaci oraz zwolennicy poszczególnych partii dysponują wolnością;

⁵ S. Bieleń, *Powrót Rosji do gry wielko mocarstwowej*, [w:] A. Stępień-Kuczyńska, S. Bieleń (red.), *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, Łódź–Warszawa–Toruń 2008, s. 237.

⁶ L. Diamond, *Thinking about Hybrid Regimes*, „*Journal of Democracy*” 2002, vol. 13, nr 2, s. 24.

⁷ J. Holzer, S. Balik, *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne. Badania nad przemianami teorii politycznej w okresie po transformacji ustrojowej*, Kraków–Nowy Sącz 2009, s. 53.

⁸ Tamże, s. 81.

- kandydaci oraz ogólnie zwolennicy poszczególnych partii mają równy dostęp do mediów publicznych;
- wyborcy nie podejmują decyzji pod jakąkolwiek presją;
- za administrację wyborów odpowiada niezależny, kompetentny organ;
- proces obliczania głosów jest chroniony;
- armia, policja i sądy nie nadużywają swoich kompetencji;
- rząd, czy ogólnie organy administracji państwowej, nie interweniują w grę wyborczą;
- reguły są przejrzyste i znane;
- możliwy jest niezależny monitoring;
- istnieje instancja odwoławcza.

Sam fakt występowania wyborów nie przesądza o demokratyczności danego systemu. Politolog Andreas Schedler zaznaczył, że „reżimy autorytarne mogą również zezwalać na wybory dla zachowania na zewnątrz i wewnątrz wrażenia legitymizacji i zachowania władzy obecnych elit. Wybory przeprowadzane są po to, by zbierać owoce wyborczej legitymizacji bez konieczności ponoszenia ryzyka demokratycznej niepewności”⁹. Jego zdaniem, „rozdzielenie między demokracją elektoralną i autorytaryzmem elektoralnym opiera się na tym, że demokracja potrzebuje wyborów, ale nie wszystkich. Idea demokratycznego samorządu traci sens, gdy wybory zamieniają się w farsę. Po prostu, aby być uznane za demokratyczne, wybory muszą być wolne i sprawiedliwe”¹⁰.

Autor wydzielił 7 „jakościowych cech” wyborów typowych dla niedemokracji¹¹:

1. ograniczenie wyborów, czyli okoliczność, że strefa organizacyjna czy legislacyjna wyborów jest bardziej lub mniej zamknięta, a przynajmniej kontrolowana, co wyklucza prymat wspólnoty obywatelskiej;
2. wykluczenie lub fragmentaryzacja opozycji w wyborach, czyli rozmaite strategie komplikujące lub wręcz uniemożliwiające swobodne formowanie się i współpracę obozu opozycyjnego, które prowadzą do wyborów bez wyboru „elections without choice”;
3. represja i brak uczciwości w wyborach, czyli praktyczne dławienie praw politycznych i obywatelskich, czy uniemożliwianie równego dostępu do zasobów informacyjnych i finansowych;
4. formalne i nieformalne pozbawienie równego prawa wyborczego na poziomie legislacyjnym i praktycznym;

---

⁹ A. Schedler, *The Menu of Manipulation*, „Journal of Democracy” 2002, vol. 13, nr 2, s. 37.

¹⁰ Tamże.

¹¹ J. Holzer, S. Balik, *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne...*, s. 85.

5. przymus i korupcja w wyborach. Zastraszanie kandydatów opozycyjnych oraz ich zwolenników, a także kupowanie głosów, łapówkarstwo;
6. oszustwa i faworyzowanie w wyborach, czyli redystrybucyjne prowadzenie walki wyborczej przez obecne elity, począwszy od rejestracji wyborców i kandydatów, na obliczaniu głosów kończąc, wszystko w celu niedopuszczenia do przegranych w wyborach;
7. kuratela i zwroty w trakcie wyborów i po nich, czyli fakt, że obecne elity polityczne są w stanie wywrzeć wpływ na wynik wyborów lub wręcz zagwarantować własną reelekcję; rzeczywiste i otwarte ignorowanie wyników wyborów a także niewyborcze strategie przejęcia władzy (np. w wyniku zamachu stanu).

Powyższa charakterystyka pozwala zaklasyfikować rosyjski system polityczny do niedemokracji. Teza ta wymaga uszczegółowienia i opisanie systemu rosyjskiego.

Charakterystyka rosyjskiego systemu politycznego

Wielu politologów rosyjskich¹² – a także zachodnich¹³ – od czasu dojścia Władimira Putina do władzy próbuje dokładnie zdefiniować reżim w Rosji. Niewątpliwie można się pogubić w terminach precyzujących rosyjski system polityczny, warto jednak podkreślić, że wspólnym mianownikiem większości definicji jest konstatacja o niedemokratycznym charakterze reżimu politycznego w Rosji. *Freedom House* po raz pierwszy określił Rosję jako kraj nie wolny w 2005 roku. Tym niemniej od tego czasu system ewoluował na wielu poziomach braku wolności.

Eksperci wskazują, że zbudowany w czasie rządów Władimira Putina system można zakwalifikować jako reżim hybrydalny¹⁴. Jak zauważa Marc Plattner, współredaktor *Journal of Democracy* i wiceprzewodniczący „Narodowego Funduszu Wspierania Demokracji” (NED), pojęcie

¹² Aleksander Łukin, Aleksiej Zudin, Kiril Chołodkowski, Jelena Szeszopał. W dalszej części tekstu opis koncepcji tych autorów.

¹³ Zob. W. Zimmerman, *Ruling Russia: Authoritarianism from the Revolution to Putin*, Princeton 2014; S.A. Greene, *Moscow in Movement. Power and Opposition in Putin's Russia*, Stanford 2014; J. Hartmann, *Russland: Einführung in das politische System und Vergleich mit den postsowjetischen Staaten*, Häftad 2012; C. Ross, V. Gelman (eds.), *The Politics of Subnational Authoritarianism in Russia*, Farnham and Burlington 2010; R. Sakwa, *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the he Medvedev Succession*, Cambridge 2011; G.B. Robertson, *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*, Cambridge 2010.

¹⁴ Tamże.

reżimów hybrydalnych jest dość szerokie¹⁵. Mamy w nim pojęcia takie jak „konkurencyjny autorytaryzm” (termin używany przez Stevena Levitskiego i Lucana Waya), bądź „autorytaryzm niekonkurencyjny” Andreeasa Schedlera, czy „hegemoniczny elektoralny autorytaryzm” Larrego Diamonda. Właśnie tym ostatnim terminem Marc Plattner określił reżim rosyjski w wywiadzie dla rosyjskiego socjologa z niezależnego Centrum Lewady, Denisa Wołkowa, w 2015 roku¹⁶.

By dobrze wyjaśnić istotę hegemonicznego elektoralnego autorytaryzmu należy odwołać się do pojęcia „pełnego autorytaryzmu” (full authoritarianism) Stevena Lewvitsy’ego i Lucana Way’a. Do tzw. „pełnego autorytaryzmu” zaliczyć możemy te reżimy, w których nieobecny jest element konkurencji. Autorzy zaliczają do tego typu reżimów zarówno zamknięte autorytarne reżimy jak Chiny, Arabię Saudyjską czy Kubę, oraz te hegemoniczne reżimy, w których demokratyczne instytucje formalnie funkcjonują, ale w praktyce pełnią rolę dekoracyjną¹⁷. W tym drugim wypadku, opozycja jest zmarginalizowana lub represjonowana i nie ma szans na zwycięstwo w wyborach¹⁸. Co prawda i tu można wyróżnić kilka stopni tychże represji. Chociaż Rosja – zaliczana do tej grupy – nie jest w czołówce najbardziej represyjnych reżimów, to jednak alternacja rządzących w tym kraju nie jest obecnie możliwa na drodze wyborów. Od 1999 r. oponenti w wyborach prezydenckich nie są faktycznymi kandydatami, tylko, jak twierdzi Szewcowa, „sparingpartnerami Kremla”¹⁹.

Manipulacje wyborcze, wydłużenie kadencji prezydenta, udana operacja sukcesyjna – to wszystko, zdaniem Plattnera, pozwoliło utrzymać stabilność reżimu zbudowanego w czasach Władimira Putina.

Politolodzy rosyjscy podkreślają również autokratyczny typ reżimu politycznego, zaznaczając obecność elementów demokratycznych²⁰.

Aleksander Łukin uwypukla silnie zaznaczone zjawisko pluralizmu politycznego i formalnych procedur demokratycznych (wybory, opozycja,

---

¹⁵ Marc Plattner, *If Russia Had Become Democratic, the World Would Look Very Different Now*, <http://imrussia.org/en/analysis/politics/2220-marc-plattner-if-russia-had-become-democratic-the-world-would-look-very-differentnow>, 11.10.2015.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ S. Levitsky, L. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*, New York: Cambridge University Press 2010.

¹⁹ L. Shevtsova, *Putinism under Siege. Implosion, Entrophy or Revolution*, „Journal of Democracy” 2012, vol. 23, nr 3, s. 20.

²⁰ A. Lukin, *Russia’s New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal*, „Post-Soviet Affairs” 2009, vol. 25, nr 1, s. 6.

niewielka ilość niezależnych mediów) i podporządkowanie ośrodkowi władzy (egzekutywie) parlamentu, sądów, komisji wyborczych, władz regionalnych, mediów, partii politycznych²¹.

Aleksiej Zudin mówi o systemie monocentrycznym, który wyraża się w istnieniu pojedynczego centrum decyzyjnego. Różnica między systemem monocentrycznym i policentrycznym ujawnia się też na poziomie integracji ośrodków władzy, tak w wertykalnym, jak i horyzontalnym wymiarze²². Podporządkowanie regionów i ich deautonomizacja była jednym z kroków budowania silnego systemu monocentrycznego.

Należy odnotować, że środki nacisku administracyjnego i politycznego na inne, pozaprezydenckie ośrodki władzy, widoczne były już w czasach Borysa Jelcyna. Tym niemniej, jak stwierdza Zudin, elita kremlowska w czasach Putina doszła do konstatacji, że innych ośrodków władzy nie sposób zmusić do współpracy za pomocą negocjacji i kooptacji. Putin więc początkowo – zdaniem Zudina – stopniowo i łagodnie podchodził do kwestii ograniczania pluralizmu politycznego, z czasem jednak wzmacnianie ośrodka prezydenckiego (eliminowanie niewygodnych oligarchów, zmiany w zasadach wyborów najwyższych osób urzędujących w regionach) przyniosło zmianę w postaci łamania „porozumień karłowatych” i przymuszania do posłuszeństwa zamiast kupowania lojalności czy zapraszania do współpracy. Drogą administracyjno-prawną, a nierzadko siłową, eliminowano pluralizm polityczny, debatę publiczną i konflikty polityczne. Wszystko przy pasywnej akceptacji społeczeństwa rosyjskiego.

Z definicją systemu monocentrycznego koresponduje inne określenie systemu politycznego Rosji, mianowicie: *sterowana demokracja*. Głównymi cechami *sterowanej demokracji* są: działania prowadzące do zachowania kontroli w regionach, kontrola mediów i realizacja określonej polityki informacyjnej, rewizja funkcji systemu wyborczego, zastąpienie funkcji kontrolnej funkcją legitymizacji działań podejmowanych przez elitę kremlowską, nacjonalizacja uwłaszczonego w latach 90. majątku państwa, próby zachwiania odpowiedzialności władz federalnych w wymiarze horyzontalnym. Potrzeba sterowania procesami demokratycznymi ma wynikać z konieczności uchronienia Rosji przed powtórzeniem sytuacji anarchii lat 90., a także z przekonania o niskim poziomie demokratycznej kultury społeczeństwa rosyjskiego, którego trzeba by stopniowo uczyć demokra-

²¹ M. Słowikowski, *Rozważania nad naturą reżimu politycznego współczesnej Rosji*, [w:] S. Bieleń, A. Skrzypek (red.), *Rosja. Refleksje o transformacji*, Warszawa 2010, s. 42.

²² Tamże, s. 43.

cji. Droga w kierunku systemu autorytarnego jest zdaniem politologa, profesor Jeleny Szestopał, zgodna z rosyjską mentalnością. „Dążenie do centralizacji, do tego, żeby cała różnorodność opinii była skumulowana w jakiejś jednej politycznej sile, jest spuścizną nie tyle radzieckiej przeszłości, ile rosyjskiej kultury politycznej”²³.

Kirił Chołodkowskij twierdzi natomiast, że najważniejsze to przyjrzeć się temu, czym monocentryczna władza we współczesnej Rosji odróżnia się od innych znanych w historii systemów tego typu. Jego zdaniem ważnym elementem wyróżniającym obecny polityczny system Rosji jest spersonifikowany charakter władzy. „Rosyjski system jest nie tyle zinstytucjonalizowany, ile spersonifikowany”²⁴. Cecha ta ma być, według politologa, głęboko zakorzeniona w Rosji od czasów samodzierżawia. Samodzierżawna legitymizacja nosiła przede wszystkim aspekt sakralny (Car był Pomazańcem Bożym), dziś współczesny „prawdziwy” prezydent to najwyższy autorytet, otrzymuje społeczne zaufanie w trakcie wyborów.

K. Chołodkowski nazywa współczesny system rosyjski systemem plebiscytarno-biurokratycznym. Plebiscyt nie oznacza tu głosowania, które może pomóc rozwiązać określony problem, nie jest również wyborem elity rządzącej, ale potwierdzeniem poparcia i akceptacji dla obecnej władzy. Wyrażenie swojego zaufania wobec władzy odbywa się w sytuacji braku alternatywnych kandydatur „z dołu”. Akceptację dla władzy – zdaniem K. Chołodkowskiego – potwierdza również fakt, że w 2008 roku zdecydowana większość społeczeństwa była gotowa poprzeć jakiegokolwiek wskazanego przez Władimira Putina kandydata na prezydenta.

Element biurokratyczny przejawia się w sposobie podejmowania decyzji w Rosji i rozwiązywaniu problemów państwowych. K. Chołodkowski podkreśla znaczenie tzw. *wertykału władzy*, czyli struktury pionowej zarządzania. Brak wypracowanego mechanizmu harmonizacji i komplementarności różnych organów państwowych sprawia, że w sytuacji zapotrzebowania na stabilność i porządek, mechanizm ten zastępowany jest właśnie wertykalną strukturą władzy. Jest to cecha, która odróżnia system rosyjski od systemów demokratycznych, w których mamy do czynienia z podziałem władzy oraz zasadą subsydiarności²⁵. W Rosji, centrum decyzyjnym

²³ Е.Б. Шестопал, *Авторитарный запрос на демократию, или почему в России не растут апельсины*, <http://www.politstudies.ru/N2004fulltext/2004/1/10.htm>, 2.04.2014.

²⁴ К. Холодковский, *К вопросу о политической системе современной России*, <http://www.politstudies.ru/fulltext/2009/2/2.htm>, 2.04.2014.

²⁵ Zasadę pomocniczości streszczają stwierdzenia: „tyle władzy, na ile to konieczne, tyle wolności, na ile to możliwe” oraz „tyle państwa, na ile to konieczne, tyle społeczeństwa, na ile to możliwe”. Zob. E. Popławska, *Wpływ zasady subsydiarności na przemiany ustrojowe*

jest tzw. wyższa biurokracja, czyli administracja prezydenta. Biurokracja stała się uprzywilejowaną podporą władzy zwierzchniej, istotnym elementem systemu pionowego, służącym nie określonej sprawie, lecz określonym osobom. Biurokratyczna centralizacja i polityka zwiększania państwowej kontroli nad różnymi sferami życia politycznego i społecznego rozpoczęły się w trakcie pierwszej kadencji Władimira Putina. Już samo dążenie do zbudowania partii władzy było ważnym etapem konsolidacji biurokracji – jej licznych jednostek i poziomów: federalnych oraz regionalnych.

Jednym z istotnych cech systemu, zdaniem K. Chołodkowskiego jest to, że monocentryzm władzy występuje jedynie w kontekście relacji władza-społeczeństwo. To na tym poziomie możemy zaobserwować eliminację politycznej konkurencji. W rzeczywistości elita władzy jest podzielona, sfragmentaryzowana na poszczególne klany, co może w przyszłości być elementem destabilizacji systemu²⁶.

Władimir Gelman, profesor Europejskiego Uniwersytetu w Sankt Petersburgu twierdzi, że system rosyjski można nazwać „elektoralnym autorytaryzmem”. Zdaniem politologa jest to reżim, w którym odbywają się wybory – nie takie co prawda, gdzie głosuje 99 proc. uprawnionych do głosowania i wszyscy głosują „za” – lecz takie, w których startują różne partie, z tym zastrzeżeniem, że nie można zmienić władzy za pośrednictwem wyborów. Wybory są z samej natury nieuczciwe. W. Gelman przywołuje tu słowa amerykańskiego politologa Adama Przeworskiego, który wskazuje, że „demokracja to system, w którym partie tracą władzę w wyniku przegranej w wyborach”²⁷. W elektoralnych reżimach zmiana władzy może nastąpić, ale nie w wyniku wyborów. Władimir Gelman oceniając sytuację w Rosji w roku 2015, stwierdził, że trzeba założyć cztery warianty rozwoju wydarzeń. Jeden z nich – wersja „zaniku”, czyli utrzymanie *status quo* na długo, aż do czasu, kiedy umrze obecna generacja przywódców. Druga opcja – ciężkie przejście do jeszcze bardziej represyjnego reżimu, w którym prześladowania będą dotyczyć nie tyle określonych grup, lecz całej populacji. Trzecia opcja – nagłe załamanie się systemu z powodu nieprzewidywalnych okoliczności. Czwarty wariant zakłada natomiast

---

w Polsce, [w:] D. Milczarek (red.), *Subsydiarność*, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1996, s. 148 i 149.

²⁶ K. Холодковский, *К вопросу о политической системе современной России*, <http://www.politstudies.ru/fulltext/2009/2/2.htm>, 2.04.2014.

²⁷ В. Гельман: *Россия не обречена быть авторитарным государством*, http://v-kurse.ru/news/opinion/vladimir_gelman_rossiya_ne_obrechena_byt_avtoritarnym_gosudarstvom_935090/, 17.08.2015.

stopniową demokratyzację. Zgodnie z nim, system zmieniać się będzie pod wpływem presji opozycji, masowych protestów²⁸.

Wspólnym mianownikiem poglądów rosyjskich politologów i ekspertów jest przekonanie o spersonifikowanym charakterze władzy w Rosji i pionowym układzie zarządzania, niemożności zmiany władzy rosyjskiej na drodze wyborów oraz zwiększającej się kontroli ze strony elity politycznej. Zasadnicze pytanie w tym miejscu brzmi, czy ten proces kontroli ze strony ośrodka kremlowskiego się pogłębia, czy możemy dostrzec intensyfikację tego zjawiska? Jeśli tak, to jak wygląda ewolucja rosyjskiego systemu politycznego?

Konsolidacja autorytaryzmu

Konsolidacja autorytaryzmu wymaga według Andrzeja Antoszewskiego spełnienia kilku warunków²⁹:

- po pierwsze: prezydent musi spełniać nadrzędną funkcję w państwie podporządkowując sobie zarówno parlament, jak i rząd. W Rosji już sama konstytucja z 1993 roku wprowadza szerokie prerogatywy prezydenta, jednakże prawo jest nieustannie modyfikowane, tak, by jeszcze wzmocnić pozycję głowy państwa;
- po drugie: konsolidacja autorytaryzmu wymaga dostępu prezydenta do zasobów materialnych (poprzez podporządkowanie sobie podmiotów gospodarczych lub paternalistyczne relacje z biznesem); militaryznych (przez podporządkowanie armii i struktur siłowych) i politycznych (lojalne zaplecze parlamentarne). Warto wspomnieć, że budowanie silnej partii może być nawet ważniejsze w momencie tranżycji ku autorytaryzmowi niż jego konsolidacji³⁰.

Ścisłe związki prezydenta z elitą polityczną i biznesową są charakterystyczne dla postkomunistycznych autorytaryzmów, a zjawisko to nosi nazwę „patrymonialnego prezydenccjalizmu”³¹. Taki charakter relacji między poszczególnymi podmiotami ogranicza możliwość utraty władzy

---

²⁸ Tamże.

²⁹ A. Antoszewski, *Wyboista droga ku demokracji i autorytaryzmowi w świecie pokomunistycznym*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2014, nr 16, s. 16.

³⁰ T. Bagashka, *Presidentialism and the Development of Party Systems in Hybrid Regimes: Russia 2000–2003*, „Europe-Asia Studies” 2012, vol. 64, nr 1, s. 108; zob. A. Antoszewski, *Wyboista droga ku demokracji...*, s. 18.

³¹ M. Laruelle, *Discussing Neopatrimonialism and Patronal Presidentialism in the Central Asian Context*, „Demokratizatsiya” 2012, vol. 20, nr 4, s. 301–324, <https://www.gwu>.

przez dotychczasową elitę rządzącą. Rywalizacja o możliwość monopolizacji segmentów sieci klientelistycznych jest jedną z ważniejszych aren walki w systemach autorytarnych.

Potwierdzeniem istnienia w Rosji tej tendencji są słowa zmarłego niedawno historyka Jurija Afanasjewa: „Wytworzyło się u nas państwo korporacyjne, które na pierwszym miejscu stawia zyski korporacji Rosja, a jeśli w ogóle bierze pod uwagę interesy narodowe i społeczne kraju, to tylko w retoryce. Putinizm opisywany był, także przeze mnie, jako ustrój patriarchalny, w którym władza, a wraz z nią cały majątek narodowy zarządzane są w interesie prywatnym, kraj zaś traktowany jest jak wielka feudalna dziedzina”³².

Trzecim warunkiem konsolidacji autorytaryzmu według A. Antoszewskiego jest charyzmatyczny przywódca, cieszący się poparciem większości społeczeństwa, którego inicjatywy wzmacniania władzy nie budzą protestów społecznych.

Nie mówiąc o wysokich rankingach popularności Putina, warto zwrócić uwagę, że – jak wynika z sondażu przeprowadzonego przez ośrodek badania opinii publicznej w Rosji FOM (Fundacja „Opinia Publiczna”) – dla ponad 1/3 mieszkańców Rosji Władimir Putin jest moralnym autorytetem. Badanie wykazało, że autorytetami dla Rosjan są przede wszystkim politycy sprawujący wysokie urzędy państwowe, a nie ludzie kultury, uczeni, działacze na rzecz praw człowieka itd. Im brutalniejszy sposób rządzenia, tym większy szacunek i autorytet – czytamy na portalu gazeta.ru³³. Nie dziwi więc niesłabnący szacunek do Józefa Stalina. Gdy w 2013 roku, w 60 rocznicę śmierci Stalina, centrum badania opinii publicznej WCIOM (Wszzechrosyjski Ośrodek Badania Opinii Publicznej) przeprowadzało ankietę na temat stosunku do radzieckiego przywódcy, aż 26 proc. respondentów stwierdziło, że Stalin budzi w nich szacunek, 6 proc., że sympatię, a 3 proc. ankietowanych odpowiedziało, że jest nim zachwycona. Z nienawiścią do Stalina odniosło się 14 proc. respondentów, wstręt do niego czuje zgodnie z badaniem 6 proc. ankietowanych, 30 proc., przeważnie ludzi młodych, uznało, że odnoszą się do Stalina obojętnie.

---

edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/GWASHU_DEMO_20_4/G72315847L7L64R0/G72315847L7L64R0.pdf

³² Jurij Afanasjew: *Chciałbym odczarować Rosję*. [ADAM MICHNIK żegna przyjaciela], <http://wyborcza.pl/magazyn/1,148049,18850836,jurij-afanasjew-chcialbym-odczarowac-rosje-adam-michnik-zegna.html>, 26.09.2015.

³³ *Власть в авторитете*, http://www.gazeta.ru/comments/2014/09/25_e_6235373.shtml?fb_action_ids=794275387304533&fb_action_types=og.recommends, 1.10.2014.

Eksperci zaznaczają, że wysokie notowania dla ludzi władzy związane są z tym, iż ludzie głosują na tych kogo widzą, słyszą w środkach masowej informacji, o kim media mówią dużo i pozytywnie. W dzienniku czytamy, że na takiej kruchej glebie moralnych autorytetów, którą użyżnia jedynie kierownictwo państwa, trudno zbudować kraj, który byłby przykładem dla innych narodów. Rosyjska tożsamość znów zamyka się w stwierdzeniu „dobrze będzie, jeśli wszyscy będą się nas bać”. „Jaka moralność, takie autorytety” – czytamy na gazeta.ru³⁴.

Czwartym elementem sprzyjającym konsolidacji reżimów autorytarnych jest brak presji ze strony Zachodu na demokratyzację. Jak wskazuje Lilia Szewcowa, Zachód bardziej obawiał się braku stabilności w Rosji, niż braku demokracji, dlatego nie stwarzał sytuacji nacisku na elity rosyjskie³⁵.

Potwierdzeniem coraz większego ograniczania wolności w Rosji są dane z rankingu Freedom House. W 2015 roku ocena zakresu wolności w Rosji w rankingu Freedom House pogorszyła się w stosunku do roku 2014³⁶. W skali 7 punktowej Rosja otrzymała 6,75 punktów za przestrzeganie reguł demokratycznych na federalnym poziomie (przy czym wartości najbliższej 1 oceniane są jako najbardziej demokratyczne), co oznacza 0,25 punktowe pogorszenie standardów rosyjskich w porównaniu z rokiem 2014. Rosyjski proces wyborczy otrzymał tyle samo punktów, co w zeszłym roku, czyli 6,75. Stan społeczeństwa obywatelskiego oceniono na 6 punktów, co oznacza pogorszenie się o 0,25 punktów w porównaniu z rokiem poprzednim. Poziom ten jest następstwem represji systemu wobec niezależnych organizacji³⁷. Zwiększenie presji na niezależne media spowodowało, że w tym roku w kategorii „niezależne media” Rosja otrzymała 6,50 punktów (W 2014 było to 6,25). Presja elity kremłowskiej wymusiła usunięcie z telewizji kablowych niezależnego kanału „Dożd”. Nowe ustawodawstwo zabrania również nadawcom medialnym sprzedaży reklam w sytuacji, gdy ci pobierają opłaty od widzów za oglądanie własnych programów. Drugie prawo ogranicza do 20 proc. udział zagranicznych akcjonariuszy w rosyjskich mediach. Władze blokują dostęp do

---

³⁴ Tamże.

³⁵ L. Shevtsova, *Putinism under Siege. Implosion, Entrophy or Revolution*, „Journal of Democracy” 2012, vol. 23, nr 3, s. 30.

³⁶ *Russia*, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/russia>, 11.10.2015.

³⁷ Chodzi przede wszystkim o wykorzystywanie przez władze ustawy o ekstremizmie i agentach zagranicznych. Ministerstwo Sprawiedliwości RF w 2014 r. zaczęło wpisywać organizacje na listę agentów zagranicznych bez ich zgody. Na niekorzystną ocenę wpłynęło też kontynuowanie represji wobec członków protestów z Placu Błotnego z 2012 roku.

internetowych stron opozycji. Nałożono też nowe uciążliwe ograniczenia legislacyjne dotyczące blogerów³⁸.

Ocena rosyjskiej demokracji na poziomie lokalnym, jak i stan rosyjskiego sądownictwa, również wypadają gorzej w porównaniu z rokiem poprzednim.

Przy wszystkich negatywnych głosach odnotowujących coraz większe oddalanie się Rosji od standardów demokratycznych, warto zwrócić uwagę na to, że wiele z nich prognozuje tranzycję Rosji w stronę państwa totalitarnego.

W stronę totalitaryzmu?

W literaturze przedmiotu mamy bardzo wiele różnych definicji totalitaryzmu³⁹. Warto wspomnieć o rozróżnieniu między systemami autorytarnymi i totalitarnymi dokonany przez hiszpańskiego socjologa i politologa, Juana Linza. Autor rozróżniając reżimy totalitarne i autorytarne odwoływał się do czterech kryteriów: stopnia ograniczenia pluralizmu, sposobu zdobywania i utrzymywania legitymizacji, stopnia mobilizacji społeczeństwa i charakteru przywództwa. Rozróżnienie to opiera się na 3 parach kategorii: ograniczony pluralizm-monizm; mentalność-ideologia; depolityzacja-mobilizacja⁴⁰. Jego zdaniem reżimy autorytarne są charakteryzowane jako porządki „z ograniczonym pluralizmem politycznym, bez dopracowanej wiodącej ideologii, ale za to z typową mentalnością, bez ekstensywnej, czy intensywnej mobilizacji politycznej (poza niektórymi etapami rozwoju) w których przywódca lub – czasami tylko – mała grupka sprawuje władzę wewnątrz formalnie źle zdefiniowanych, ale obliczalnych granic”⁴¹.

Jeśli chodzi o totalitaryzm bądź zmierzanie w stronę totalitaryzmu w przypadku systemu rosyjskiego, to żadnego z wyżej wymienionych kryteriów nie spełnia on całkowicie. Tym niemniej, pewne syndromy totalitaryzmu pojawiają się w systemie rosyjskim. Przyjrzyjmy się pierwszej parze kategorii **ograniczony pluralizm – monizm**. W Rosji mamy do czynienia z partiami opozycyjnymi lub organizacjami pozarządowymi,

³⁸ J. Rogoża, *Rosja: kolejne uderzenie w opiniotwórcze media*, Analizy Ośrodka Studiów Wschodniej, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-10-01/rosja-kolejne-uderzenie-w-opiniotworcze-media>, 11.10.2015.

³⁹ R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*, Toruń 2011, s. 31–38.

⁴⁰ J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 2000.

⁴¹ J. Holzer, S. Balik, *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne. Badania nad przemianami teorii politycznej w okresie po transformacji ustrojowej*, Kraków–Nowy Sącz, s. 94.

tym niemniej opozycja systemowa jest w dużym stopniu opozycją przy władzy, a nie wobec władzy. Dlatego nie będzie nadużyciem, gdy stwierdzimy hegemonię aparatu państwowego w Rosji. Warto zaznaczyć, że tolerowanie przez systemy autorytarne postaw opozycyjnych wiąże się ze skalą krytyki pod adresem władzy. Dopuszczany jest tzw. „krytycyzm konstruktywny”, natomiast „destruktywny” jest karalny⁴². Opozycja niesystemowa w Rosji nie zalicza się do środowiska krytyków konstruktywnych, dlatego jest coraz bardziej marginalizowana, a jej działacze zastraszani (przy pomocy spraw karnych, pobic czy nawet zabójstw opozycjonistów), natomiast niezależne organizacje pozarządowe zagrażające władzy wpiśwane są na listę „agentów zagranicznych”.

Jeśli chodzi o drugą parę kategorii **mentalność-ideologia**, to przede wszystkim należy dobrze zdefiniować zawarte w niej pojęcia. Mentalność charakterystyczna jest dla reżimów autorytarnych i definiuje się ją jako nieskodyfikowany sposób myślenia, opierający się na dotychczasowych strukturach i przekonaniach mas, które można odpowiednio wzmacniać. Mentalność cechuje duży ładunek emocjonalny, mała liczba problemów, na które potrafi udzielić odpowiedzi i mała precyzja w udzielanych odpowiedziach. Mentalność – w przeciwieństwie do ideologii, która zawiera elementy utopijne – dotyczy w znacznej mierze przeszłości bądź teraźniejszości⁴³.

Ideologia jest charakterystyczną podbudową reżimów totalitarnych, ma pejoratywne zabarwienie i kojarzona jest z myśleniem światopoglądowym (*Weltanschauung*). W tym sensie chodzi o zamknięte systemy myślenia, wykluczające pluralizm światopoglądowy oraz przypominające „świecką religię”, lub mówiąc językiem Erica Voegelina gnozę polityczną⁴⁴. Rosyjska władza, szukająca swej prawomocności, odwołuje się zarówno do mentalności, jak i ideologii, rozumianej w tym wypadku właśnie jako gnoza polityczna. Ciekawie pisał o tym Jurij Afanasjew. „Najnowsze inicjatywy mające unieśmiertelnić zafałszowaną wizję historii tworzą

⁴² W. Sokół, *Legitymizacja systemów politycznych*, Lublin 1997, s. 73.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Według Romana Bäckera, „totalitarna gnoza polityczna „charakteryzuje się istnieniem skrajnie negatywnego obrazu wroga – odpowiedzialnego za wszelkie istniejące zło i przeszkadzającego (obiektywnie) w urzeczywistnieniu dzieła doczesnego zbawienia”. Zob. R. Bäcker, *Język a władza. Między totalitarną gnozą polityczną a statokratyzmem. Język oficjalnych wypowiedzi państwowo-partyjnych funkcjonariuszy PRL w latach 1981–1989*, [w:] P. Załęcki, R. Paradowski (red.), *Kulturowe instrumentarium panowania*, Toruń 2001, s. 61. Więcej o gnozie politycznej przeczytać można w monografii J. Skoczyński (red.), *Gnoza polityczna*, Kraków 1998.

zręby państwa ideokratycznego: obrona «jedynie słusznej» wersji historii narodowej służyć ma utrwaleniu wszechogarniającej władzy Putina, jego aspiracji do totalnego władania nie tylko zasobami materialnymi i ciałami, lecz także umysłami. W tym sensie ideowe zawładnięcie przeszłością przemienia siłę idei w siłę władzy. Współczesne państwo staje się państwem teokratycznym. Dokonuje się ostateczne utożsamienie państwa z Cerkwią. Wyrazem «symfonii» obu, charakterystycznej dla całej rosyjskiej historii, było nie tylko publiczne modlenie się najważniejszych osób w państwie, ale też dążenie do przeformułowania na religijną modłę podstawowych socjalno-moralnych orientacji⁴⁵.

Dla rosyjskiej elity politycznej ważne jest również odwołanie do mentalności, która staje się budulcem ideologii, czyli nowej gnozy politycznej. „Dzisiejsze rosyjskie władze odwołują się do przechowanych w rosyjskiej świadomości pradawnych wyobrażeń o należnych nam z Boskiego nadania bezkresnych ruskich ziemiach, o otaczających nas wrogich siłach Mroku, Zła i Nieprawości i o ruskiej władzy będącej jedyną szansą przetrwania dla całej społeczności”⁴⁶.

Ostatnim elementem rozróżnienia według J. Linza jest opozycja **depolityzacja-mobilizacja**. Odmiennosc reżimu autorytarnego od totalitarnego bazującą na tych kategoriach dobrze wyjaśnia następujący cytat: „Autorytaryzm to nie totalitaryzm. Reżimy totalitarne oparte są na ciągłej mobilizacji wszystkich, co ma wzmacniać agresywny reżim. Ustrój autorytarny – wprost przeciwnie – żywi się apatią obywateli, którzy dążą do realizacji swych prywatnych interesów, podczas gdy nomenklatura zmienia interes publiczny w utrzymywanie władzy”⁴⁷.

Powyższe wyjaśnienie pozwala umiejscowić Rosję bliżej systemu autorytarnego. Silna pozycja prezydenta, a tym samym pozbawienie parlamentu możliwości podejmowania kluczowych decyzji, miała wpływ na dezaktywację społeczeństwa, które preferowało bierną akceptację woli elity rządzącej. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że bierna akceptacja systemu jest dużo mniej ryzykowna dla władzy niż zagrożenie płynące z potencjalnych działań antysystemowych aktywnych obywateli.

Zdepolityzowany charakter ma także stosunek społeczeństwa rosyjskiego do aktu wyborów i jakości rosyjskiej „demokracji”, istniejącej de facto czysto formalnie.

⁴⁵ Jurij Afanasjew: *Chciałbym odczarować Rosję*. [ADAM MICHNIK żegna przyjaciela], <http://wyborcza.pl/magazyn/1,148049,18850836,jurij-afanasjew-chcialbym-odczarowac-rosje-adam-michnik-zegna.html>, 10.10.2015.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ R. Dahrendorf, *Auf der Suche nach einer neuen Ordnung: Vorlesungen zur Politik der Freiheit im 21. Jahrhundert*, Monachium 2003, s. 127. Por. M Van Herpen, *Putinizm. Powolny rozwój radykalnego reżimu prawnicowego w Rosji*, Gdańsk 2014, s. 193.

Według J. Linza reżimy autorytarne odznaczają się brakiem ekstenzywnej i intensywnej mobilizacji politycznej, która występuje tylko na niektórych etapach ich rozwoju. Szczególnym przykładem zastosowania mobilizacji są według J. Linza sytuacje konfliktu międzypaństwowego czy wojny domowej. Biorąc pod uwagę wojnę na Ukrainie i wynikający w związku z tym konflikt z Zachodem, można dostrzec elementy mobilizacji społeczeństwa. Tym niemniej jest to szczególny moment dziejowy warunkujący „mobilizację” rosyjskiego społeczeństwa, nie jest natomiast normą systemową. Zdaniem J. Linza podtrzymywanie wysokiej partycypacji społecznej przez dłuższy czas może łączyć się z ewolucją systemu autorytarnego w system totalitarny. Czy o takiej ewolucji można mówić jednak w kontekście współczesnej Rosji?

O syndromie totalitarnym w społeczeństwie rosyjskim pisze socjolog Lew Gudkow⁴⁸. Świadczy o nim, zdaniem socjologa, system jednopartyjny w Rosji. Co prawda funkcjonuje więcej niż jedna partia, ale nie jest to oznaka wielopartyjności, bo istniejące partie są jedynie frakcją tej samej partii, a co więcej, są kontrolowane przez system. System jednopartyjny to fuzja partii i państwa, to ustanowienie kontroli nad całym systemem administracyjnym, a tym samym – poprzez zarządzanie procesami społecznymi – nad strukturą społeczną. To fuzja wyższej władzy ze strukturami gospodarczymi. Ten ostatni element ujawnia się nie tyle w podporządkowaniu interesom politycznym wszystkich przepływów finansowych, ale również w wysunięciu na pierwszy plan politycznych celów ochrony systemu, a nie rozwoju gospodarczego. Jest to sprzeczne z interesem narodowym, by priorytety polityczne reżimu były ponad interesami społeczeństwa i gospodarki.

Władza monopolizuje prawo do wypowiedzania się w imieniu całego społeczeństwa, tym samym pozbawiając go prawa decydowania o sobie, pozbawiając go godności. Stąd eliminacja systemu wielopartyjnego, tłumienie społeczeństwa obywatelskiego. *„Jeśli interes państwa przewyższa wszystko inne, to nie ma logicznej czy moralnej bariery prawnej, która rozróżniałaby niszczenie produktów żywnościowych i niszczenie poszczególnych grup społecznych, nazwanych wrogami ludu”* – mówi socjolog. *„Jeśli władze decydują – co jest moralne, co jest sztuką, co jest godne, a co nie, czym jest historia, jak uprawiać seks i jak wychowywać dzieci – to są symptomy ustanawiania*

---

⁴⁸ E. Фельдман в беседе с директором Левада-Центра Львом Гудковым. *Тоталитарный дрейф*, «Новая Газета» 2015, nr 94, <http://www.levada.ru/31-08-2015/totalitarnyi-dreif>, 13.10.2015.

totalitarnej kontroli. Na razie mamy do czynienia tylko z próbami narzucenia takiej kontroli"⁴⁹.

Jednym z istotnych elementów, pozwalających zakładać nie tyle umacnianie się tendencji autorytarnych, ale wręcz przechodzenie do systemu totalitarnego, jest totalna propaganda i zwiększająca się kontrola państwa nad środkami masowej informacji. Natalia Jewdokimowa, członkini Rady ds. Praw Człowieka przy Prezydencie Rosji, wskazując na rozwój kraju w stronę totalitaryzmu zaznacza, że właśnie próba uniemożliwienia społeczeństwu rosyjskiemu dostępu do obiektywnych informacji jest najbardziej ewidentnym syndromem tego procesu. „*Z mojego punktu widzenia najpoważniejszym naruszeniem praw człowieka w Rosji jest ograniczanie prawa do informacji*”⁵⁰ – mówi działaczka.

Podsumowanie

Podsumowując rozważania dotyczące systemu rosyjskiego należy dostrzec przede wszystkim, że nie jest to niepodlegający zmianom obiekt *constans*. Wręcz przeciwnie. Hasło „suwerennej demokracji” było próbą maskowania autorytarnych elementów systemu budowanego przez prezydenta Władimira Putina oraz odcięciem się od fali zachodniej krytyki pod adresem rosyjskiej polityki wewnętrznej. Trzecia kadencja obecnego prezydenta ostatecznie potwierdziła rozwój systemu autorytarnego w Rosji. Ostatnie kilkanaście miesięcy można scharakteryzować jako proces petryfikacji rosyjskiego autorytaryzmu, a nawet zbliżania się systemu rosyjskiego do reżimu totalitarnego. Co prawda, jeśli system rosyjski będziemy przyrównywać do „typu idealnego” jakim jest teoretyczna definicja totalitaryzmu, to nie będzie on spełniać wszystkich zawartych w teorii kryteriów. Od ponad roku w systemie rosyjskim można dostrzec jednak elementy struktur totalitarnych, między innymi: ideologię jako swoistą gnozę polityczną, nasilającą się propagandę i dezinformację społeczeństwa rosyjskiego, stopniowe odchodzenie od zasady ograniczonego pluralizmu na rzecz hegemonii elity kremlowskiej. Nie sposób nie dostrzec we współczesnej Rosji rosnącej roli mobilizacji społecznej, tak charakterystycznej według Juana Linza dla reżimów totalitarnych. Mobilizacja ta związana jest z wojną na wschodzie Ukrainy, oraz sank-

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Członkini rady ds. praw człowieka przy Putinie: Rosja zmierza w stronę totalitaryzmu, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1267425,Czlonkini-rady-ds-praw-czlowieka-przy-Putinie-Rosja-zmierza-w-strone-totalitaryzmu>, 10.10.2015.

cjami Zachodu przeciw Rosyjskiej Federacji. Utrzymywanie przekonania społecznego, że Rosja przypomina obecnie „obleżoną twierdzę” otoczoną przez wrogów, których celem jest zniszczenie tego kraju, może spowodować wzrost akceptacji społecznej dla działań ośrodka kremlowskiego, ukierunkowanych na ograniczanie podstawowych praw Rosjan, a rzekomo zwiększających ład i porządek. Raporty i analizy dotyczące gwarancji różnego rodzaju „wolności” w przestrzeni rosyjskiej pozwalają nam skonstatować, iż Rosja zmierza coraz bardziej w stronę państwa „kontroli i zakazów”.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie systemu politycznego FR ze szczególnym zaakcentowaniem roli ośrodka kremlowskiego. Uwypuklone zostały przede wszystkim te procesy polityczne, które doprowadziły do umocnienia się systemu autorytarnego w Rosji. Jednym z kluczowych aspektów poniższej analizy jest próba określenia, w jakim stopniu pozycja Prezydenta RF wpływa na pozycję innych podmiotów politycznych w Rosji oraz na kształtowanie się relacji pomiędzy poszczególnymi aktorami życia publicznego w RF.

Autorka podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, czy opisane procesy mogą wskazywać na ewolucję systemu rosyjskiego w stronę totalitaryzmu.

Olga Nadskakula-Kaczmarczyk

FROM “SOVEREIGN DEMOCRACY” TO HARD AUTHORITARIANISM – STRENGTHENING THE ROLE OF KREMLIN IN RUSSIAN FEDERATION

The aim of this article is to show the political system of the Russian Federation and especially to stress the important part of Kremlin in this system. Those political processes that led to the strengthening of the authoritarian system in Russia have been highlighted. One of the key aspects of the following analysis is an attempt to describe the influence of the president of the RF on the position of the other political subjects in Russia and relations between main actors in the Russian public life.

The author tries to answer the question of whether these processes may indicate the evolution of the Russian system toward totalitarianism.

KEY WORDS: *political system, Russia, authoritarianism, democracy, totalitarianism*

Bibliografia

- Antoszewski A., Wyboista droga ku demokracji i autorytaryzmowi w świecie pokomunistycznym. „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2014, nr 16.
- Bagashka T., *Presidentialism and the Development of Party Systems in Hybrid Regimes: Russia 2000–2003*, „Europe-Asia Studies” 2012, vol. 64, nr 1.
- Bäcker R., *Nietradycyjna teoria polityki*, Toruń 2011.
- Bieleń S., *Powrót Rosji do gry wielkomocarstwowej*, [w:] A. Stępień-Kuczyńska, S. Bieleń (red.), *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, Łódź–Warszawa–Toruń 2008.
- Dahrendorf R., *Auf der Suche nach einer neuen Ordnung: Vorlesungen zur Politik der Freiheit im 21. Jahrhundert*, München 2003.
- Diamond L., *Thinking about Hybrid Regimes*, „Journal of Democracy” 2002, vol. 13, nr 2.
- Greene S.A., *Moscow in Movement. Power and Opposition in Putin’s Russia*, Stanford 2014.
- Hartmann J., *Russland: Einführung in das politische System und Vergleich mit den postsowjetischen Staaten*, Häftad 2012.
- Herpen M. Van, *Putinizm. Powolny rozwój radykalnego reżimu prawicowego w Rosji*, Gdańsk 2014.
- Holzer J., Balik S., *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne. Badania nad przemianami teorii politycznej w okresie po transformacji ustrojowej*, Kraków–Nowy Sącz 2009.
- Laruelle M., *Discussing Neopatrimonialism and Patronal Presidentialism in the Central Asian Context*, „Demokratizatsiya” 2012, vol. 20, nr 4, https://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/GWASHU_DEMO_20_4/G72315847L7L64R0/G72315847L7L64R0.pdf, 11.10.2015.
- Levitsky S., Way. L., *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*, New York: Cambridge University Press 2010.
- Linz J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 2000.
- Lukin A., *Russia’s New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal*, „Post-Soviet Affairs” 2009, vol. 25, nr 1.
- Robertson G.B., *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*, Cambridge 2010.
- Ross C., Gelman V. (eds.), *The Politics of Subnational Authoritarianism in Russia*, Farnham and Burlington 2010.
- Russia*, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/russia>, 11.10.2015.

- Sakwa R., *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession*, Cambridge 2011.
- Schedler A., *The Menu of Manipulation*, „Journal of Democracy” 2002, vol.13, nr 2.
- Shevtsova L., *Putinism under Siege. Implosion, Entrophy or Revolution*, „Journal of Democracy” 2012, vol. 23, nr 3.
- Słowikowski M., *Rozważania nad naturą reżimu politycznego współczesnej Rosji*, [w:] S. Bieleń, A. Skrzypek (red.), *Rosja. Refleksje o transformacji*, Warszawa 2010.
- Sokół W., *Legitymizacja systemów politycznych*, Lublin 1997.
- Zimmerman W., *Ruling Russia: Authoritarianism from the Revolution to Putin*, Princeton 2014.
- Гельман В., *Россия не обречена быть авторитарным государством*, http://v-kurse.ru/news/opinion/vladimir_gelman_rossiya_ne_obrechena_byt_avtoritarnym_gosudarstvom_935090/, 17.08.2015.
- Уткин А.И., Лукин П., *Россия и Запад: общность или отчуждение?*, Москва 1995.
- Холодковский К., *К вопросу о политической системе современной России*, <http://www.politstudies.ru/fulltext/2009/2/2.htm>, 02.04.2014.
- Чадаев А., *Путин. Его идеология*, Москва 2006.
- Шестопап Е.Б., *Авторитарный запрос на демократию, или почему в России не растут апельсины*, <http://www.politstudies.ru/N2004fulltext/2004/1/10.htm>, 2.04.2014.